

אלפרד קר

מבקר ומסאי ברלין של מפנה המאות

משה צוקרמן

והרפובליקה [הגרמנית] הראשונה, "ייאלץ אף הוא להגר ממולדתו".⁶ דומה, אפוא, כי ראוי לשנות משהו את הטענה דלעיל. "מזרחיותו" של קר אינה מתבטאת דווקא, בהקשר הגרמני דאז, במיקומה הגיאוגרפי של ברסלאו, עיר מולדתו, אלא בסוג של זרות יהודית ייחודית לגרמניה של התקופה האמורה: מדובר בחוויית שייכות סובייקטיבית - אזרחית-לאומית ותרבותית בעיקרה - ההולכת ומתגלמת במעורבות מעשית גוברת בתחומים שונים של הכלכלה והפוליטיקה, התרבות, המדע והאמנות, אך נתקלת גם בד בבד בגבולות חברתיים או סובייקטיביים של הדרה והדיפה, לא בהכרח גלויים ולא בהכרח ברזליים, גבולות שנדמה תמיד, כי אפשר לחצות אותם, הרף העובדה שהם לעולם אינם נפרצים במלואם. לא מדובר פה במצבים גטואיים נוסח מזרח אירופה, אלא בסוג של מתח תמידי, הנובע מפיתויה של השתייכות (תרבותית) אפשרית ותחושה סמויה של אי מימושה החברתי, מתח, שגם אם לא נבע ישירות מחוויה "יהודית" קונקרטי, יצר תחושה "יהודית" ברורה של זרות לא מוגדרת. היה זה אותו מתח עדין ומורכב שהוליד בקרב האינטליגנציה היהודית של מפנה המאות דמויות פרדיגמטיות של "האינטלקטואל (היהודי) בחברה המודרנית", אנשי-רוח כואלטר בנימין וגיאורג זימל. לא בכדי כתב זימל את החיבור המוקדם הממוקד ביותר אודות "הוד", שבו הדגיש, כי אינו מתכוון "לור במובן שהירבו לדון בו: לגודל, שבא היום והולך מחר, אלא לזה שבא היום ונשאר מחר - בבחינת נודד פוטנציאלי, אשר, חרף העובדה שלא המשיך בדרכו, עדיין לא התגבר לחלוטין על חירות ההגעה והעזיבה, הוא מקובע בסביבה - או בסביבה שקביעת הגבולות שלה אנלוגית לקביעת הגבולות המרחבית - אבל מעמדו בסביבה זו נקבע באורח מהותי על-ידי כך שהוא אינו משתייך אליה מראש ושהוא מביא אליה איכויות אשר אינן נובעות ממנה ואינן יכולות לנבוע ממנה". זימל מדבר בהקשר זה על "אחדות הקירבה והרחוק",⁷ משהו מתערובת מזוהה זו של זרות ותחושת-בית מטרופולינית מצוי גם בחיבורו של בנימין "ילדות ברלינאית בתקופת 1900".⁸ והמשותף לזימל, בנימין וקר כאחד היא "ברלין" כפרדיגמת החוויה המטרופולינית המודרנית בהקשר הגרמני.⁹ ליתסו של קר לברלין ולכתיבתו עליה אקדיש את עיקרי הדברים להלן.

פרסום מחדש לאחר 100 שנה

אך תחילה - בכל זאת - מעט יותר נתונים ביוגרפיים על קר. הוא נולד ב-25 בדצמבר 1867 כבנם של סוחר היינות ובעל המפעל היהודי עמנואל קמפנר ואשתו הלנה. באוניברסיטת קאלה למד היסטוריה, פילוסופיה וגרמניסטיקה וסיים את לימודיו בשנת 1894 בהגשת עבודת דוקטור על כתבי השחרות של המשורר הרומנטיקן הגרמני קלמןס ברוטנר. כאמור, עבר כבר ב-1887 להתגורר בברלין, ועוד בתקופת לימודיו החל לפרסם ביומונים וכתבי עת ברליניים שונים סיפורים על חיי העיר ולכתוב ביקורות תיאטרון

"אלפרד קר, המבקר והמסאי הגרמני רב ההשפעה, נולד בשנת 1867 בברסלאו כבן למשפחה יהודית אמידה. הוא למד בברסלאו ובברלין, שבה השתקע ב-1887. כמבקר תיאטרון נודע, כתב בעתונים ובכתבי-עת רבים, ב-Magazin für Literatur, ב-Berliner Tageblatt, וב-Neue Deutsche Rundschau. ב-1933 נשרפו ספריו על ידי הנאצים. הוא היגר ללונדון ומת בהמבורג ב-1948".

במשפטים ספורים ולקוניים אלה מציגה עטיפת הספר "מדוע אין נהר הריין זורם דרך ברלין?",¹⁰ אחד משני הכרכים בהם קובצו "מכתבי ברלין" של אלפרד קר, את קורות חייו של המחבר. זו דרכן של קורות חיים סטנדרטיות (ובמיוחד של אלה המופיעות על עטיפות ספרים): הן מבקשות לתמצת את "עיקרי הדברים" בחייה של דמות מסוימת, כמידע לצרכים תכליתיים או להשכלה כללית, ומייצרות, בתוך כך, לעתים, הגם שלא תמיד מדעת, נוסחה פרדיגמטית של הדמות ושל הקשרי חייה העל-אינדיווידואליים. כך גם במקרה זה: העובדה ששמו המקורי של קר היה קמפנר (Kempner), מושמטת אמנם מקטע קצר זה; אך תהיה אשר תהיה הסיבה להמרת השם,¹¹ סביר להניח שהיא צופנת בחובה משהו מהמעבר מברסלאו לברלין, שכן, ברסלאו (הגרמנית דאז) - כשם שוורוצלאב (הפולנית דהיום) - שוכנת במזרח האירופי. קר היהודי, המחליט להגר מברסלאו לבירת הקיסרות הגרמנית, מבצע משהו מהמהלך, אשר יצמיח מאוחר יותר, שעה שיימלטו רבים מיהודי המזרח מפני פרעות ורדיפות ברוסיה ויגיעו בהמוניהם לגרמניה בכלל ולברלין בפרט,¹² את המונח "אוסטיינרן", כינוי גנאי ליהודי של המזרח "המפגר", שזוענק להם דווקא על ידי הבורגנות היהודית הגרמנית, המבוססת והמתבוללת. קר, כבן למשפחה יהודית אמידה, לא היה, כמוכן, "אוסטיודה" טיפוסי, מה גם שהיה גרמני על פי מוצאו הגיאוגרפי. כך גם ראה עצמו: "בן ארבע היה, כאשר נוסד הרייך הגרמני החדש ב-1871. המדינה החדשה, המתפתחת והמתעצמת עד מהרה, עיצבה אותו; קר הצעיר רואה עצמו כאזרח",¹³ כותב גינתר ריהלה (Rühle), עורכם של "מכתבי ברלין".¹⁴ אכן כך. ובכל זאת, וחרף העובדה שקר המיר את דתו ועבר לפרוטסטנטיות, "מוצאו היהודי, שאותו, בניגוד לאחרים, לעולם לא חשף, דוחף אותו להתנסות בשחרורו העצמי ולהנות מהצלחתו [במשימה זו] בגאווה, בגנדרנות ובאורח פרובוקטיבי; זאת במדינה, שבה פועלים כוחות אנטישמיים רבים והאינטלקט היהודי עדיין נדרש לכבוש לעצמו את עמדותיו".¹⁵ אין תימה, אפוא, ששני יהודים גרמנים בני המאה ה-19 משמשים לו כדמויות-התייחסות מופתיות: מהיינריך והיינה ומלודוויג ברונה (Börne) "יורש" קר לא רק את הז'אנר העתונאי-ספרותי של "המכתבים המדווחים" ואת האימפולס הפוליטי-חברתי הביקורתי, אלא "ניכר בו [גם] החשק לשחק באש. דבר אינו מאלץ אותו עדיין להגר, כפי שנאלצו לעשות היינה וברונה. אבל כארבעים שנה אחרי שהחל בכתיבת 'מכתבי ברלין', בעקבות כישלונן של המונרכיה

אלפרד קר המבוגר - תצלום משנות ה-30

אלפרד קר הצעיר - תצלום מ-1898

ארבע שנים כיו"ר מועדון P.E.N. הגרמני בלונדון. עם תום מלחמת העולם השנייה שב קר לגרמניה, וכתב עבור היומנים "די ולט" (Die Welt) ו"די נויק" צייטונג" (Die neue Zeitung). הוא מת בהמבורג ב-12 באוקטובר 1948.

"מכתבי ברלין" התגלו מחדש כמאה שנה אחרי שהתפרסמו לראשונה (ונשכחו מאז). הכרך הראשון, שכלל מבחר גדול של הרשימות בעריכתו הקפדנית ובתוספת הערותיו המעמיקות של גינתר ריהלה, ראה אור ב-1997 ועורר מיד סנסציה ספרותית.¹⁰ הביקורות, נלהבות כולן, התייחסו לעושר התכני הבלתי מצוי של הטקסטים, אך לא פחות מכך גם לסגנונו הייחודי, המרהיב והמסעיר של קר הצעיר. "כל המדווח במכתבים הללו הפך זה מכבר להיסטוריה. אבל בראייתו, בכתיבתו ובדיבורו של קר השתמרו הדברים באופן כזה, עד כי זכו, על דרך הקריאה, לחיים חדשים. וכך, בהקנתה המשכיות לארצותיו של היום החולף, זוכה המלאכה הזוירנליסטית למעמד של ספרות," ציין ריהלה.¹¹ מבקר אחר כתב: "אלפרד קר פשוט חכם באופן יוצא דופן; שיפוטי, בין אם הוא מתאר את הקיסר במידת יראת כבוד כזו, עד כי הפתטיות של קיסר המסעות הזה קופצת לעין במלואה, בין אם הוא מדווח על הצגה כלשהי של איבסן ומבהיר בתוך כך, כלאחר יד, מהו למעשה החדש בתיאטרון הנטורליסטי, ובין אם הוא עוקב אחר קצין-המשמר באונטר דן לינגן, הכל שנון אצלו - ומה שמפתיע ביחס לקר של השנים המאוחרות, אשר מציג לעתים את האמת כחידוד מבודד - הכל בעצם תמיד הוגן-צודק."¹² ומבקר שלישי טען: "כתיבתו הינה כתיבה עצבנית, תרשמותית, סיפורית וגדושת-פרטים, כתיבה שאינה געדרת גנדרנות, אך עדיין אינה נגועה בנשימת המוות של המנייריזם הסגנוני, שיהפוך לימים את ביקורות התיאטרון של קר לכמעט בלתי נסבלות. אופן הכתיבה של קר הוא הרעיון המבוים, השיחה

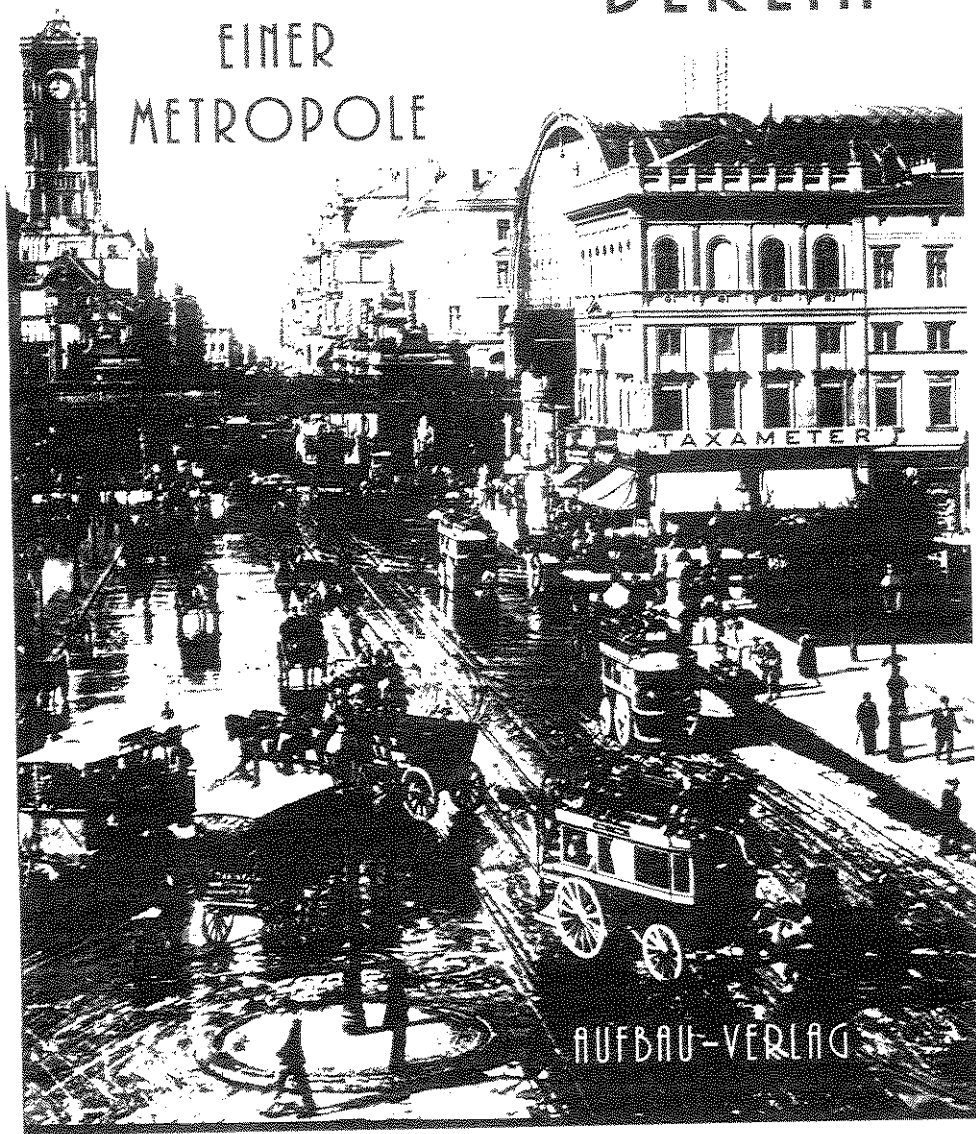
עבור עתונים במרסלאו וסביבתה. סדרת הכתבות "מכתבי ברלין" (שתידון כאן בהמשך) התפרסמה ב"ברסלאוואר צייטונג" (Breslauer Zeitung) בין השנים 1895 ו-1900. ראשית תהילתו כמבקר תיאטרון, בין השננים והחריפים שהכירה השפה הגרמנית מעודה, באה לו מפועלו בכתב העת "טאג" (Tag) בין השנים 1900 ו-1919. בתקופה זו ערך והוציא גם את כתב העת לאמנות "פאן" (PAN), תחילה בשיתוף עם המו"ל פאול קסינר, ובהמשך לבדו. בתקופה זו ראו אור גם ספר שיריו הראשון "הנבל" (Die Harfe) וחמשת הכרכים של סדרת הביקורות הראשונה שלו "העולם בדומה" (Die Welt im Drama). בכתביו אלה מתגלה קר כאוהדם של הנריק איבסן וג'ורג' ברנרד שו וכמעריצו המסור (לפחות עד 1933) של המחזאי הגרמני ג'ורג' האופטמן. לעומת זאת דחה, לפחות בתחילה, את תפיסת התיאטרון של מקס ריינקרדט. סגנון כתיבתו היה פולמוסי ותוקפני, אך יחד עם זאת שנון, בהיר וממוקד. לא מעט בזכות תכונות מעורבות אלה עלה בידו להפוך את ביקורת התיאטרון הפובליציסטית לז'אנר ספרותי עצמאי, בעל אמצעי-מבע ומבנים משל עצמו.

נישואיו ב-1918 לאינגבורג תורקהלן, בתו של כומר פרוטסטנטי, הסתיימו באורח טראגי; היא נפטרה באותה שנה. שנתיים לאחר מכן נישא קר ליליה וייסמן, בתו של מוזיקר מדינה במינסטריון הפרוסי. לזוג נולדו שני ילדים. פועלו הפובליציסטי של קר בשנות הרפובליקה הווימארית כולל כתיבת ביקורות ענפה בשני היומנים החשובים ביותר של תקופה הרת-גורל זו בתולדות גרמניה - ה"פריינר טאגבליט" (Berliner Tageblatt) וה"פרינקפורטר צייטונג" (Frankfurter Zeitung) - כתיבה המתאפיינת בהעמקת הטון הפולמוסי, לעתים אף הציני, וביחודיות הסגנונית, ששירתה אותו בהתקפותיו הקיצוניות על מחוותיו של ברכט, בשבחים שחילק למעורבותו הפוליטית של הבמאי ארווין פיסקטור ובעיקר - ברשימות הכמעט יומיות נגד המפלגה הנציונל-סוציאליסטית, שחיבר עבור שידורי הרדיו בברלין, כמו כן פירסם בשנים הללו ספרי מסע על צרפת, אנגליה וספרד (1923-25), את אסופת-השירים Caprichos (1926) ואת ספרו האוטוביוגרפי "ספר הידידות" (Buch der Freundschaft - 1928). מיד עם עלייתו של היטלר לשלטון, היגר קר, בפברואר 1933, עם משפחתו מגרמניה, תחילה לפראג, לווניה ולציריך ובסופו של דבר - לפריס. כתביו נכללו ברשימת הספרים שהושלכו על יד הנאצים ללהבות, תוך איזכור מפורש של שמו. כשנתיים אחרי הגעתו לפריס, היגר קר ללונדון וקיבל את האזרחות הבריטית. במהלך שהותו בת עשר השנים באנגליה, היה שותף לייסוד "איגוד התרבות הגרמני החופשי" (Freier Deutscher Kulturbund) ב-1938 ושימש במשך

ALFRED KERR

SCHAUPLÄTZE
EINER
METROPOLE

MEIN
BERLIN

הספרותית, הבלתי אמצעיות המפוברקת לפרטיה, "אכן, יש טעם להתעכב דווקא על חיבוריו המוקדמים של קר, אשר טרם הגיע לתהילתו המאוחרת, כשיהפוך לחשוב במבקרי התיאטרון של גרמניה במאה ה-20, ובתוך כך גם למנייריסטי ולמתחכם בכל מחיר. זאת, משום שבצעירותו עדיין מנשבת בו רוח של שאפתנות ראשונית, רעננות של מי שהגיע מהפרובינציה ומבקש לכבוש את העיר הגדולה, ובעיקר - מרצו של מי שכשרונו הלשוני הנדיר, שלא התנסה עד אז בכתיבה לציבור רחב, מוצא לעצמו לפתע במה פומבית גדולה והודמנות נדירה להתבטא בפרץ יצירתי יוצא דופן.

עולמו של קר - העיר המערבית

אך יש גם סיבה נוספת להתעכב דווקא על "מכתבי ברלין": לא רק מהברם מרתק, אלא גם מושא כתיבתו - העיר ברלין. ברלין של התקופה האמורה היא עיר העוברת מטמורפוזה כבירה. מדובר בעשור, שבו הולכת העיר ומתפשטת, ובדומה להיום, הכל בה מלא בפייגומי בניין, כבישים נטלים, בניינים (פרטיים וציבוריים) מוקמים - "ברלין ממש מתפוצצת".¹⁴ מה שלימים יכונה "המערב" (der Westen) - המקיף, בין היתר, את הקורפירסטן-ראם, שיהפוך לאחת משדרות הפאר של ברלין, ואת רובעי וילמרסדורף וגרונוולד, שכונות בעלות כוח משיכה מגנטי עבור הבורגנות הגבוהה - מוקם למעשה באותה תקופה לנגד עיניו של קר. "בברלין יש עתיד!" - זוהי עיר הפורצת את גבולות הסדר הישן: היא משתנה והופכת מעיר הבירה הדלה והסגפנית של פרוסיה הקרתנית למטרופולין כל גרמני, הנותן את הטון לא רק מבחינה פוליטית, אלא גם מבחינה אמנותית, חברתית וכלכלית. "ברלין - משמעה קידמה, המובים, עושר, תנועה, אומץ, סכנה."¹⁶ אל ברלין זו של מפנה המאות מגיעים אנשים מכל קצוות הארץ, אוכלוסייתה הולכת וגדלה: זה עתה מנתה מיליון תושבים, הנה היא כבר מונה שני מיליון, עוד מעט יהיו אלה שלושה וארבעה מיליון.¹⁷

"ברלין שלי" - עטיפת ספרו של קר שהופיע ב-1999

קר הצעיר הוא הכרוניסט של שנות הפריחה הללו. הוא מעיד על עצמו כעל מי

לחשיבה. הוא מביט, כדברי ריהלה, "לתוך נפשה" של העיר,¹⁶ אותה הוא תופש כמבנה זורם, מבובלל וחסר מנוחה, הנע בכיוון של עתיד לא ידוע. העיר זוכה אצלו למה שהיה פעם תפקיד הגיבור: "היא אינה חורצת רק

שמטרתו "לשקף בסימפטומים קטנים וגדולים את תרבותה של עיר הבירה הגרמנית" (28.2.1897). ואכן, הוא בודק את מצבי הרוח בעיר ואת תהליך השתנותה: הוא מתעד את מה שחושבים בה ומעמיד עצמו, בתוך כך, כשותף

גורלות. היא עצמה גורל.¹⁹ ברם, דווקא משום שקר אינו מגיע למסקנותיו באורח דיסקורסיבי גרידא, אלא מספר על מה שהוא נתקל בו ברחובות, בעיתונים, באירועים חברתיים, בטיווליו ובמסעותיו, ראוי להדגיש, כי מדובר בפרקספקטיבה מאוד מסוימת של כרוניקת העיר. היטיב לעמוד על כך המבקר יידג פלאת, המעלה את הטענה, כי מכתביו של קר אינם מציגים את ברלין כעיר, אלא כמקום "של החברה הגבוהה ושל אירועיה החברתיים." הלכה המערבי של העיר, שבו היה הברה זו ומתקיימים בו אירועיה, הוא עולמו של קר. אל התלק המורחי שלה, הלכה הפרולטרית, הוא בקושי מודמן אי פעם: "קר הופך לבן-הלוויה המשמין והלירי, המלעיג והמהלל, אך לעולם לא המשעמם של חיי החברה בברלין. רשימותיו מכילות משהו מהוהר של ה'עידן היפה' (Belle Epoque), של חיים טובים ותרבות בורגניים." יחד עם זאת מוצאים בהן את מקומם גם "הבילבול והסערות של תקופת-הייסוד של הרייך"; קר שופע ארס ותוכחה נגד הצנזורה, נגד המגנטיות הצייתנית של הנתינים ונגד הפריווילגיות של האצולה. זאת על אחת כמה וכמה משום שהוא ססר (ואכן גם מצהיר), כי "האידיאלים השליטים מתנוועעים. נפערו בהם סדקים."²⁰

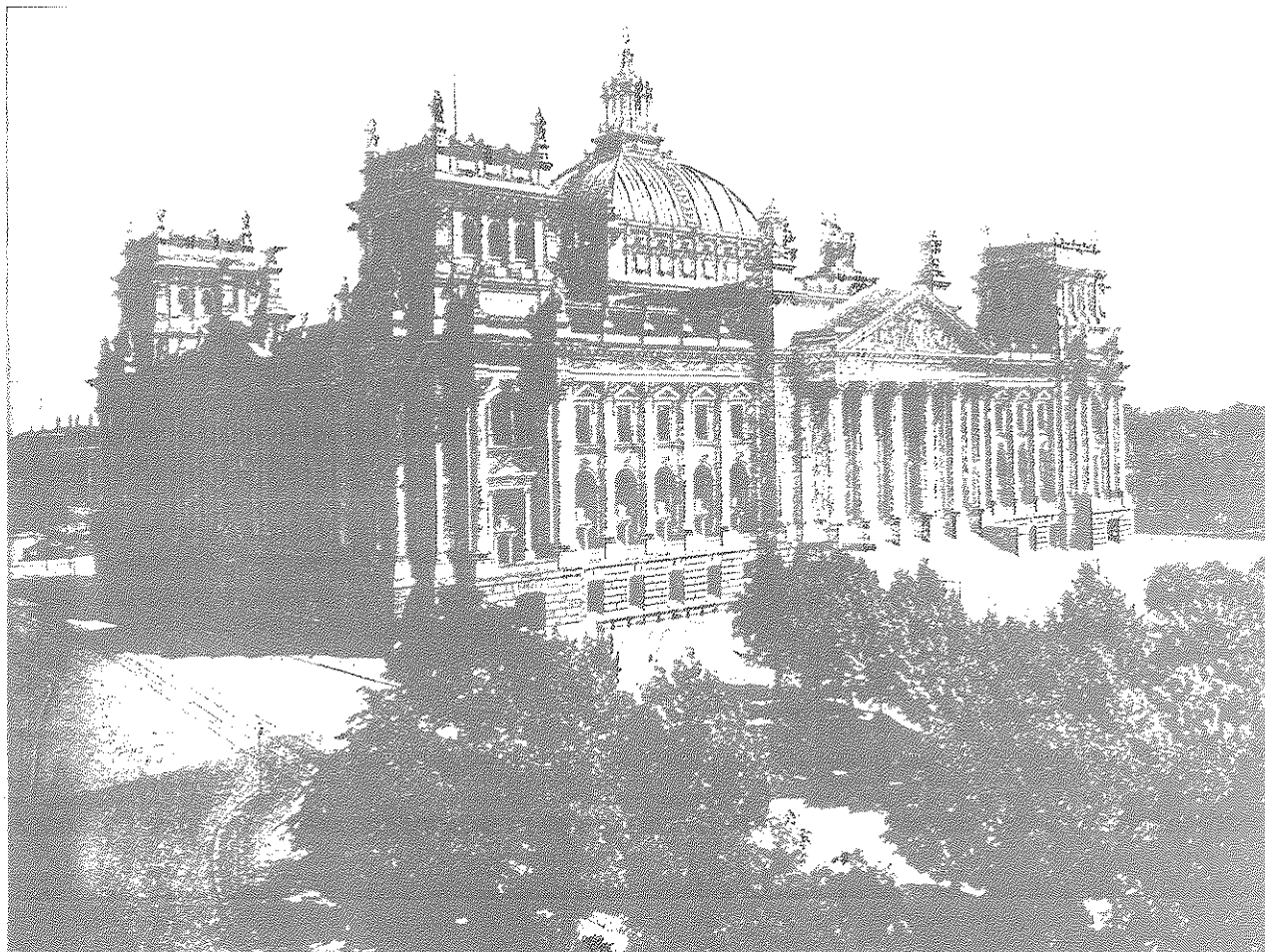
מצד אחד הוא כותב, אפוא, בתקופת הנסיעות לחופשת הנופש הקיצית, פיסקה מבודחת וקורצת עין, אך לא נטולת אמת לדידו, כגון זו: "ברלין ריקה. כפי שמספרים לי, מונה עיר זו בדרך כלל מיליון ושבע מאות אלף תושבים. עכשיו 'כולם' נסעו. נותרו בה לכל היותר מיליון שש-מאות ותשעים אלף תושבים. העיר נטושה" (14.7.1895). מצד אחר הוא מציין, על אותו משקל, באותה תקופה כעבור שנה: "האנשים, המגלמים את מה שמכונה בעיר הזו 'חברה', אינם נוכחים פה במלוא מספרם. נעדרי השיבות ככל שיהיו לעתים מבחינה רוחנית: אי-אלו דברים שעניינם רוחני תלויים בהם" (23.8.1896). האמביוולנטיות, העולה משורות אלה, נובעת מהמתח הבסיסי בין ההשתייכות האובייקטיבית - ואכן, גם הרצון להשתייך - לחוגים הללו של "מערב" העיר הבורגני לבין היחס הלגלגני למחצה כלפיהם מצדו של האינטלקטואל השייך-לא-שייך בעל העין החדה והחוש המפותח לגיהוך שביזמרותיהם. מימד עומק חברתי צפון בקביעתו של פלאת, כי קר "המטפס-בסולם החברתי מהפרובינציה מחזיק מעצמו, לפיכך הוא מקפיד על מרחק מהמתעשרים החדשים הרבים ומבעלי היומרות הועיר-בורגניים."²¹ משהו דומה עולה מאמירתו של ריהלה, לפיה ביטאו משפטיו "הודוניים באורה מבדח" של קר את אהבתו לברלין, שהפכה למולדתו השנייה: "הוא אמר באמצעותם: מה שמכנים בברלין עיר-כרך, הרי אינו יכול להשתנות למטרופולינים הקוסמופוליטיים; יותר מדי פרובינציה מצויה [כאן] בכל פינה."²² איש הפרובינציה מדווח לאותה פרובינציה על הפרובינציאליות של המקום, בו הוא שואף לטפס בסולם החברתי. אין זה שקר אינו מודע למימד הסותרני שבמצב-עניינים זה. את אחת הרשימות, העוסקות בנושא פוליטי כלשהו בעיר הולדתו, הוא פותח בפייסקה האירונית: "במהלך הדברים הנוכחי, שמא יהיה זה חכם יותר לכתוב 'מכתבי ברסלאו' לברלין מאשר 'מכתבי ברלין' לברסלאו. מספרים כאן, כי העיר על גדות נהר האוקר הינה מקום-התרחשותם של מעללים גדולים..." (6.9.1896). ובכל זאת - חרף משיכתו העצומה לפריס, שאותה הוא חווה כחווית העולם, והערכתו לצרפת, אשר "חיסלה כבד מזמן את מלכיה" והיא "ספוגה מלמעלה עד למטה בספרות" - מצטיירים מכתביו מפריס כמכתביו של ברלינאי הנכתבים לברסלאו, וכפי שריהלה מציין, הוא אכן "כותב מכתבים ברלינאיים מחבל נורמנדיה."²³ ואכן, דומה כי האמביוולנטיות האמורה היא סגולתו הגדולה של קר הפובליציסט. מבטו הינו מבט בורגני מעיקרו, אך יש בו גם את מידת הורות

המודעת-לעצמה, מידת העמידה לפני-דלת-לא-נעולה של מי ש"שייך", אך לא לגמרי, ואם אינו יודע זאת, לפחות חש בכך. התוצאה, באותו שלב מוקדם שבין 1895 ו-1900, היא ניסיון לכבוש את העולם (הברלינאי) על דרך ההכרות האינטימית עימו ו"מישוש" לפרטי-פרטיו, אך גם מתוך התבוננות אירונית, מרוחקת משהו, לעתים סרקסטית, ויחד עם זאת לעולם לא צינית. גישתו (ושיטתו) דומה בעניין זה לזו שהחלה להתממש בהדרגה, שנים מאוחר יותר, בפריקט "הפאסאז'ים" הכביר של ואלטר בנימין, אם כי קר לא הגיע מעולם לעומק השגתו של בנימין, הוא היה, בכל זאת, קודם ולפני הכל פובליציסט, לא חוקר תרבות, אלא איש מוספי-התרבות. אך כמשקף אותנטי של החיים הבורגניים, בגדולתם ובעליבותם כאחת, אין שני לו.

הנה כך נשמעת התייחסותו לבעייה חברתית של ממש בברלין של מפנה המאות: "מצוקת הדיור המשיכה גם השבוע. המומחים למיניהם מבטיחים שבשבוע הבא היא לא תסולק עדיין. אנחנו במערב [של ברלין] בקושי השיים בכך. ... אנו איננו מחוסרי-גג. בצפון ובמזרח העניינים חמורים. האנשים הקטנים משלמים את המחיר, כמו בדרך-כלל. במערב, חלק גדול מהקורפירסטן-דאם עדיין אינו מאוכלס. מה שבונים שם הוא נטול-טעם מבחינה חיצונית - אך נפלא בפנים וברמת נוחות עילאית. השיים באופן נעים שמ'רלין הינה עיר חדשה; הכל נעשה בה תוך הישענות על 'ההישגים [החדשים]'. עונג רב לדור בה. יש מי שעובר לדירה חדשה חייב להתרגל לברכה הזאת באיטיות ובאווירה רוגעת. 'מה אתה עושה בעצם? כבר לא רואים אותך', שואל אחד את האחר על היציע בזמן ההפסקה, תוך תנועת-ידיים מרשימה ובליווי הבעת-פנים חיננית. 'מה אני עושה?' שואל האחר, 'וכי מה אוכל לעשות? אני גר'. הוא גר..." (28.10.1900).²⁴

"יש צורך באחד שיצחק - החוצה!"

קר מודע למצוקה החברתית ולמקורותיה המעמדיים, המוצאים אצלו את ביטויים (הסמלי) בחלוקת ברלין לרובעים שונים. אך הוא אינו זקוק ליותר משלושה משפטים כדי לסמן אותה ו"לעבור הלאה". ייתכן שהסיבה לכך נעוצה במה שאכן מתבטא במעט שהוא אומר על המצוקה: היא "המשיכה גם השבוע" ובשבע הבא "היא לא תסולק עדיין". מדובר, אם כן, בבעיה מהותית, שאין טעם להעמיק בה, אם אין מתכוונים להתמודד עימה ולעשות משהו של ממש לסילוקה. בהתאם לכך, הופכים "המומחים" לענייני המצוקה למושא הגחוך. אך גם "האנשים הקטנים", מושא ההשתתפות-בצער החולפת של קר, אינם אלא עלה התאנה המאפשר לו לא להתעכב על מצבם הקונקרטי ולא להקדיש להם מקום רב מדי בדיונו בנושא המסוים, ששבה את תשומת ליב (וקשור "איכשהו" גם אליהם). ואולם, מרגע ששב קר מהפלגתו הרטרורית הקצרה לאזורי המצוקה וחוזר אל "מעריבה" של העיר, הוא מופיע במלוא גדולתו הפובליציסטית-ספרותית. אנו זוכים לכמה תובנות ממוקדות אודות הקשר בין התכונות התכליתיות של המודרניזציה לבין תולדותיה האסתטיות, אך גם על מה שהולך ומתגבש כ"תרבות דיור" בורגנית חדשה, על המהפכה המנטלית המתלווה אליה ועל השפעתו הגוברת של זה על האידיאלוגיה הבורגנית של הפרדת הפרטי והציבורי. "הוא גר" זוכה למעמד שווה ל"היותו" על היציע בזמן ההפסקה: "לגור", במובנו הבורגני החדש, הוא יותר מסיפוק צורך בסיסי (נוסח הדיור בצפון העיר ובמזרח); "לגור" הוא הוויה תרבותית אלטרנטיבית, הגורמת לכך ש"יכבר לא רואים אותך". הקטע הבא עשוי להמחיש את גישתו הביקורתית של קר, המהולה בשגינות ארסית מבודחת ובדאגה של ממש לרצינותם של דברים, ככל שהם נוגעים לתרבות הפוליטית הגימנית ההולכת ומתהווה על רקע איחוד גרמניה

בניין הפרלמנט בברלין, תמונה מ-1894

יודעים, שהוא חסר כישורים, אך איש מבין אנשיו אינו אמיץ דיו לומר זאת בגלוי. יש צורך באחד שיציע; החוצה! הוא אינו נמצא. כתוצאה מכך נושא הכלל באשמה, שאינה כה מצחיקה כמו אופן מילוי התפקיד של מר פון-פרגה..." (19.11.1900).

מינויים פוליטיים אינם עניין חדש, גם לא בשנת 1900. הפתוס שבביכויים התיאטרוני של הסרונות "הטבע האנושי" לא נועד, אפוא, אלא לקרוץ לעבר הידיעה עתיקת היוםין בדבר מה שמכונה בשפת היידיש "עולם גולם" ("עוילעם גוילעם" - עולם כמנהגו [המטופש] נוהג). ובכל זאת צופן בחובו דיברו הסרקסטי של קר על "חוסר כישורים" התייחסות למרכיב מרכזי באתוס הברגני החדש, שבשמו הוא מופיע ועליו הוא מגונן נחרצות. שהרי מה, אם לא "הכישורים" וה"הישגים", הנובעים מהם, היה בידה של הבורגנות העולה (באירופה) להעמיד אל מול ההגמוניה החברתית, הפוליטית והתרבותית של האצולה המסורתית? מה, אם לא את ה"יכולת" הנרכשת, שאינה תלויה פורמלית במוצא ובמעמד, היה לה להציע כנגד מה שהקפידה לתאר ולבקר

הראשון ולהתגבשותה של תרבות הפרלמנטריות הגרמני חסר הנסיון ומשקעי המסורת: "...מדוע בחרו מחדש במר פון-פרגה ולטעין לתפקיד סגן הנשיא של הרייכסטאג? מה בלתי עקבי הוא הטבע האנושי, מה בלתי יציב וחסר הגיון, כמה עקשני הינו ודל אומץ. הדברים אמורים ברייכסטאג, בעניין העם החשוב ביותר של הגרמנים, שאסור כי יהפוך לקומדיה. חוסר כישוריו למלא את התפקיד של מר פון-פרגה עורר סערות של בדיחות דעת. אין חובה להיות בעל-כישורים לכל דבר. ייתכן כי פרגה הינו חסר כישורים לדברים רבים, אך אין ספק כי חסר כישורים מכל הוא למילוי תפקיד ניהולו של הגוף המזוקק. לא מדובר בשמועה רעה, שהופצה על ידי מפלגה אחת ויחידה. להיפך, כל המפלגות תמימות בדעתן לגבי חוסר כישוריו; וכל המפלגות נותנות לו כבוד באמצעות צחוק רועם. ובכל זאת ממנים את האיש הזה לתפקיד. כיצד ניתן להסביר זאת? האם לא רוצים לפגוע בו? אם כך, מעדיפים לפגוע באמצעות המראה הזה באומה [כולה]. כנראה שהסיבה נעוצה, בחלקה, בהחסים אישיים. בחלק האחר היא נעוצה בחוק ההתמדה. כולם

ד",
זלב
ירך
נות
יית.
וחר
גניע
הכל
ונטי

פנה
זים,
שים
שים
דול
טעם
אופן
שגים
נרגל
לא
ע-ת-
אחר,

ו את
יותר
לכך
זה גם
יתית,
זו של
מושא
ת של
יקרטי
שומת
אורית
נמלוא
אודות
ותיה
זדשה,
יה על
מעמד
חדש,
ילגור"
ותך".
מהולה
ל שהם
רמניה

בכך - שכן הקיסר וילהלם הוקן היה איש חרוד אמונה פשוטה ובניית כנסייה היתה משמחת אותו עצמו עד מאוד, שוב שאלה אחרת היא, האם מיטיבים לבטא כיום את זכרה של תקופה גדולה ולקדם אותו בקרב העם באמצעות בניית כנסייה. את התשובה הוודאית לכך תוכל לספק סטטיסטיקת הביקור בכנסיות בברלין. מה שברור הוא, כי כל דרשני הדת הברלינאים מתלוננים על מיעוט ביקור בכנסייה..." (1.9.1895).

כ"ניוון האריסטוקרטי"? הרי בדיוק על הסגולות הללו הועמדה גם האינדולוגיה של אופן הייצור החדש (בשליטתה המעמדית של הבורגנות) - הקפיטליזם: כישרון מקצועי גרש (במסגרת חלוקת עבודה הולכת ומתפצלת), יעילות יצרנית (הכפופה, בין היתר, לעקרונות הלא מעורער של מקסימיזציה (הרווח) ויכולת ניהולית הממוגת את שתי התכונות הללו גם יחד (כישורים מוכחים ויעילות ממומשת). באותה תקופה בערך ניסח מקס וֶבֶר את

הטיפולוגיות המפורסמות של הארגון הבירוקרטי המודרני, ובתוכן את הצורך ב"כישורים" מסויימים, הנדרשים למילוי כל אחד ואחד מהתפקידים בהיררכיה הארגונית והתחייבים לפיכך להתנהלותו היעילה של הארגון. העובדה שקר מדבר, בתוך כך, גם על "עניין העם החשוב ביותר של הגרמנים", רק מחזקת את הממד האינדולוגי הנדון כאן: הקשר המתקיים עדיין באותה תקופה (לפחות הצהרתית) בין כלכלת שוק קפיטליסטית ורגש לאומי מפעם בלב כל.

אך גם על ההגחכה של אותו רגש לאומי (לפחות בגירסתו המלוכנית המסוימת) אמן קר בדרכו הייחודית. הנה קטע שנכתב אודות חנוכתו של מבנה ציבורי, ששרידיו יהפכו לימים לסמל של תולדות גרמניה בכלל ותולדות ברלין בפרט, במאה ה-20: "ביום שבו תתפרסמה השורות הללו, תיחנך באורח חגיגי כנסיית הזכרון 'הקיסר וילהלם'. הגנרלים וילדי בית הספר גויסו למשימה זאת, ולפי התוכנית יזמרו, בפרץ התלהבות 'ספונטני', נעימות פטריוטיות. כל זה יעבור, ללא ספק, באופן חלק ואמין. אבל לכנסייה עצמה לא הוקדשה עדיין מידת הרצינות הראויה לכנסיית זכרון. הסיבות לכך נעוצות חלקן באופן התהוותה הפיננסי [של הכנסייה], במסעות הפעלתנות הפרטיים של הברון פון-מירבאך... ובהתגייסותו מלאת ההקרבה של היועץ המסחרי גולדברגר, שבעצם אינו פרוטסטנטי אדוק, ובשאר דברים, הדומים בבדיחותם החיצונית. האדריכלים שוב צוחקים בסתר - וגם בגלוי - נוכח צורתו המיוחדת של כתר הבניין הזה, המורכב ממוט זהב עטור בכוכב ובצלב, מוט, אשר נועד בעיקרו להאריך באורך מלאכותי את גובה הכנסייה. אין להכחיש, כי פרט לכך, הכנסייה, המעוצבת בצורות רומאניות נקיות שכאילו עוצבו מעיסת סוכר, הינה נהמדה למראה. שאלה אחרת היא, האם מספיקה בניית כנסייה כדי לכבד את זכרו של השליט ששלט בברלין בתקופת ייסודו של הרייך הגרמני. אין להטיל ספק

כנסיית הזכרון ע"ש הקיסר וילהלם ה-1, עליה כתב קר בדרכו המיוחדת

הקיסר, הנאבק עדיין למען מימוש אידיאלים קלאסי באמנות, בעודו מכין את מכונת המלחמה, אשר תביא להשמדתם של מיליונים מנתניו.²⁷ הוא עשוי, כאמור, להופיע גם בדמותו של פסל כלשהו של בודהה, הניצב באיזה גן פרטי נידח באחת מסימטותיו העלומות של "מערב" העיר. בכל השדות הללו רואה עצמו קר כלוחם את מלחמת המודרניזציה בתחומיה שונים: כמבקר תיאטרון ואמנות הוא עושה זאת (ומשפיע בתוך כך השפעה גדולה) בתחום האסתטי, אך לא פחות נחרץ הוא פועל בתחום החברתי, כשהוא "מתקומם בעוצמה נגד הצביעות החדשה של חצר המלוכה, המטביעה את רישומה בסעיפי-חוק מוסרניים".²⁸ הוא תומך בתנועת הגשמים הגרמנית, שבכינוסיה הוא מבקר תדיר, הוא מהלל את אמנציפציית הנשים הסטודנטיות, את רוכבות האופניים המשוחררות במערב ברלין.²⁹ הוא מדווח על אירועי סעודות הערב של החברה הגבוהה, על יופיין האינטימי של חזרות בוקר בבית האופרה החדש, על התקבצותם העממית של תושבי ברלין בחורף לשם גלישה משותפת על הקרח, על בלתי נסבלותו של החום הברליני בקיץ, על בניית תחנה חדשה לרכבת העילית העירונית, על מפגש אקראי עם הסופר הקשיש פונטאגא, על סאו של קרקס חדש לעיר, על חוויות מנשף העתונות השנתית, על שינוי סדרי תנועה ותחבורה, על הריסת בתים וסלילת כבישים, על שינוי האוכלוסין וצפיפות המגע בין התושבים ועוד כהנה וכהנה אינספור דיווחים סיפוריים על התרחשויות ואירועים, אווירות וריגושים, תקריות, מצבי-רוח, תחושות והירחורים - קיצורו של דבר: מכתביו השבועיים של אלפרד קר מתקבצים לכדי "פנורמה של עיר הנכנסת להיסטוריה העולמית".³⁰ בשנה, שבה הסתיימה כתיבת הסדרה "מכתבי ברלין" עבור ה"ברסטלאוואר צייטונג", הצטייר מהלכה העתידי של אותה היסטוריה עולמית בעיני קר כלוט בערפל, במלוא מובן המלה. "ביום הראשון של המאה ה-20 אפך ערפל כה סמיך את הכנסיות הרבות של עיר הבירה הגרמנית, את פני הקרקע שלה ואת נהר השפריי, עד כי אי אפשר היה לראות עשרה צעדים קדימה." כתב בינואר 1900, והוסיף במידה של בדיחות דעת: "כל הראשים הרציניים שקלו, במידה ותספיקו לנות, האם לא צפון בערפל זה סימן לבאות."³¹ כעבור 47 שנים, קרוב כבר למותו ואל מול הריסותיה של גרמניה אחרי מלחמת העולם השנייה, רשם קר לפניו: "היום אני שוב נמצא, בפעם הראשונה מזה ארבע עשרה שנים, בארץ אהבתי, ייסורי, נעורי. וארץ השפה שלי. אך כיצד מרגישים אחרי כל מה שאירע? לא כאויב מלא טינה, באמת שלא. אלא כעמית מזועזע. מזועזע, אך גם ספקני... בסופו של דבר, ידו של המושג הרומנטי 'גרמניה' על העליונה. בכל זאת לא ניתן להשמיד את מה שצחקת עליו ואהבת אותו במשך זמן כה רב. ודבר אחד ברור: את הכל אופפת תקווה אינטימית ביותר למען ארץ זו, ארץ אוימללה-היום."³²

1. Alfred Kerr, *Warum fließt der Rhein nicht durch Berlin? Briefe eines europäischen Flaneurs*, Berlin 1999.
2. קר החליף את שמו בשנת 1911.
3. ראו בהקשר זה: Eike Geisel, *Im Scheunenviertel*, Berlin 1981.
4. Günther Rühle, *Kerrs Berlin, Kerrs Welt*, in: Alfred Kerr, *Warum fließt der Rhein nicht durch Berlin? Briefe eines europäischen Flaneurs*, Berlin 1999, p. 348.
5. שם, עמ' 350.
6. שם.
7. Georg Simmel, *Exkurs über den Fremden*, in: *Soziologie*,

חשיבותו של המאורע העירוני מתמוגת בדבריו אלה של קר עם סוגיית הויכרון הלאומי ואופני מימושו בספירה הציבורית. בהציבו סימן שאלה על מידת התבונה שבהקמת כנסיה כאנדרטה לזכר המאורע ההיסטורי הגדול מהעבר הגרמני הקרוב, אין קר מבקש לטעון טענה אנטי לאומית; אך הוא בפירוש מודע לחוסר היתם השורר בין מצבה החברתי של גרמניה לבין חוקתה הפוליטית. היום, כך הוא קובע ביולי 1897, "צריך היה הביטחון העצמי הגרמני להיות פי עשר יותר חזק מכפי שהוא. נעשו מעשים פוליטיים; ואף על פי כן מאפשר העם הזה, המונה 50 מיליון בני-אדם, לנהוג בו כאילו היה חברה של קטנים."³³ לנקרולוג על ביסמרק מאוגוסט 1898, טקסט כביד בעמקות תכנוי ובעוצמתו הלשונית, שבו הוא מעמת את האידיאלים הריאקציונריים של המדינה הנודע עם אומץ הרוח שבו היתה חזרה מדיניותו המעשית. מוסיף קר הייהור ספקני לגבי תרומתה של גרמניה להתפתחות המערב בשלהי המאה ה-19: לעומת אנגרי, נביאו התועמלני של הקפיטליזם, האדם העליון הרועד מפחד של ניטשה וביסמרק המוצק כברזל, מציב קר את דמותו של בטהובן, הדי שייטבר, כדבריו, "כיצד אפשרית גדולת ענקים ללא בסטיאליות."³⁴ הניתוח שבמיוג המשוונה בין דרגי הצבא הבכירים וילדי בית הספר וב"ספונטניות" הפטריוטית המאורגנת מראש, נועדה לבקר את האופי הפטישיסטי שלבש אותו פטריוטיזם - ובתוך כך גם האמונה הדתית - בעיין הקיסר וילהלם ה-2, אם סבו, וילהלם ה-1, מצטייר עדיין כ"איש חדור אמונה פשוטה", ש"בניית כנסיה היתה משמחת אותו עד מאוד" (תיאור, הנשמע בפי קר מגזיח כשלעצמו), הרי לא יכול להיות ספק, מה הוא חושב על אופיה של הדתיות הממלכתית בתקופת נכדו. הצבעתה של אוכלוסיית ברלין ברגליה מדברת, לדידו, בעניין זה בשפה ברורה.

"פנורמה של עיר"

מוטיב הביקורת על הדתיות הממלכתית, הנעדרת בסיס עממי של ממש, נמצא בכמה וכמה מרשימותיו השבועיות של קר - לעתים בהקשרים מפתיעים כגון זה המופיע ברשימה מיולי 1897: "ברנגטן-שטראקה, אותה דרך צדדית שקטה ומכובדת בטינגארטן, הוקמה, לא הרחק מהשגרירות השווייצרית, אנדרטה לכבוד בודהה האלוהי. בתוככי גן ביתי קטן ניצב מזה שנה וחצי הקדוש הגדול. בעלה של ההווילה השתקפית עשה מסעות ארוכים והציב, למזכרת ממסעותיו, אל בגנו. האיש הזה שונה, מן הסתם, משאר דיירי הרחוב. עד כה עדיין לא הוקם רעש סביב פסל האלילים המקולל. יש לקוות שזה יקרה בקרוב. שכן, בעיר, אשר בה ניכר המאמץ להוכיח את מיעוט הביקור בכנסיה באמצעות הקמת עוד ועוד בניינים חדשים, אסור לקבל את מעשה השטות הפגני הזה. בודהה, אשר נולד, שבע מאות שנה לפני ישו, לאם בתולה... אסור שייסבלו אותו ברחוב פתוח בסביבת בית טילה-וינקלר, במקום-מושבה של חצר [קיסרית] ידאת שמיים. אנו מלשינים עליו בזאת לקונסיסטוריום [אסיפת הקרדינלים האפיפיורית...]" (25.7.1897).

קטע זה אופייני לגישתו הפובליציסטית של קר, המבקש לחשוף את המהות הגלומה בפרט זה או אחר, כשם שהוא הותר "להיתקל", במהלך שיטוטיו ברחבי העיר, בגילומי הפרטים של הכללי (החברתי, הפוליטי, הלאומי, התרבותי). לפיכך הוא מתייחס אל שדה-התצפית העיתונאי שלו כבד - המרה מעיקרו (כראוי לכל "משוטט" אמיתי דוגמת ואלטר בנימין או זיגפריד קראוואר). הוא עשוי להופיע כשדה של קונפליקטים פוליטיים נראים ברייכסטאג החדש, בו נאבקים זה בזה החקלאים נגד התעשיינים, המלוכנים והמחנה הבורגני המתלווה אליהם נגד הסוציאל דמוקרטים והסוציאל דמוקרטים נגד ה"צנטרום" ("מפלגת המרכז"). הוא עשוי להופיע בדמות

- Jörg Plath, Ein Posseur von Narziss' Gnaden, in: *Frankfurter Rundschau*, 28.8.97. .20
- .21 שם.
- Rühle (ראו הערה 4), עמ' 347. .22
- .23 שם, עמ' 356.
- .24 פסקה זו לקוחה מתוך רשימה גדולה של קר (כך גם שלושת הקטעים האחרים המצוטטים בהמשך בהרחבה; כולן פסקאות מתוך רשימות ארוכות). הרשימות, המצוטטות כאן, מקובצות באוסף מצומצם שהופיע בעקבות הכרך המקיף *Wo liegt Berlin? Schauplätze einer Metropole*, Berlin 1999. (ראו הערה 10)
- .25 Seibt (ראו הערה 13).
- .26 שם.
- Rühle (ראו הערה 4), עמ' 351. .27
- Seibt (ראו הערה 13). .28
- Kerr, *Mein Berlin* (ראו הערה 24), עמ' 117 ואילך. .29
- Rühle (ראו הערה 4), עמ' 351. .30
- Kerr, *Mein Berlin* (ראו הערה 24), עמ' 166. .31
- Günther Rühle, Die Wahrheit im Streiten, in: *Berliner Zeitung*, 10.10.1998. .32
- 1968, p. 511.
- .8 Walter Benjamin, Berliner Kindheit um Neunzehnhundert, in: Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, vol. IV1., Frankfurt/M 1991, pp. 235-304
- .9 חייבים להרגיש כאן את "ההקשר הגרמני", משום שהן בגימין והן קר ראו בערי כרך כלונדון ופריס דווקא את דגם המטרופולין האירופי המובהק.
- .10 Alfred Kerr, *Wo liegt Berlin? Briefe aus der Reichshauptstadt 1895-1900*, edited by Gunther Rühle, Berlin 1997.
- .11 Rühle (ראו הערה 4), עמ' 357.
- .12 Wolf Jobst Siedler, Die ganz einfache Vernünftigkeit, in: *Der Tagesspiegel*, 26.8.1997.
- .13 Gustav Seibt, Im Schlaraffenland, in: *Berliner Zeitung*, 28.8.1997.
- .14 Siedler (ראו הערה 12).
- .15 Rühle (ראו הערה 4), עמ' 358.
- .16 Seibt (ראו הערה 13).
- .17 Siedler (ראו הערה 12).
- .18 Rühle (ראו הערה 4), עמ' 347.
- .19 שם, עמ' 352.